

الگوی اثربخشی آموزه‌های اسلام با رویکرد تحلیلی چشم‌انداز پردازی در آینده‌پژوهی تبادل اطلاعات

محمدشتا دادفر*

امیر عبدالهی خلج**

چکیده

نیاز جامعه در دوره گذر به سمت فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، فتح بانی مهم برای مقوله تبادل اطلاعات است، که در انتقال علم به منظور تولید، توزیع و نهادینه‌سازی علم در دنیای نامتوازن امروز، ضرورتی لازم به نظر می‌رسد.

فناوری‌های جدید اطلاعاتی و دگرگونی‌های ناشی از آن به میزان زیادی سطح خدمات فرهنگی، مذهبی، سیاسی و اقتصادی را گسترش داده است. این انقلاب اخیر چالش‌های زیادی را به دنبال دارد، و قلمرو شکل‌گیری امور انسانی را به‌طور عمیقی تغییر می‌دهد.

با استفاده از ابزارهای علم آینده‌پژوهی (مطالعات آینده)، می‌توان الگوهایی که اسلام در این زمینه ارائه می‌دهد را بیانگر نمونه کاملی از ارتباطات اجتماعی دانست، و برنامه‌ریزی‌های لازم را برای نیل به این الگوها انجام داد، که در این پژوهش با رویکردی تحلیلی و مبتنی بر چشم‌انداز پردازی با روش استقرای تام، فرضیه استقلال یا وابستگی آموزه‌های دین مبین اسلام و آینده تبادل اطلاعات و تأثیر این دو بر یکدیگر مورد آزمون قرار گرفته است؛ برای این منظور نمونه‌ای به حجم ۱۱۷ نفر از مدیران و کارکنان شاغل در محیط‌های مختلف کاری و با سطح تحصیلات متفاوت در نظر گرفته شد و داده‌ها مورد تحلیل آماری قرار گرفت.

در نهایت وابستگی دو متغیر آموزه‌های دینی و تبادل اطلاعات در سطح اطمینان ۹۹ درصد به طرفیت تأثیر آموزه‌های اسلام بر تبادل اطلاعات، تأیید شد؛ از این رو، پیشنهاد می‌شود با توجه به آینده پیش‌رو، که نمایش‌گر دنیایی جدید است، آموزه‌های دین مبین در تمام سطوح و لایه‌های خرد و کلان سازمانی، اجتماعی و فضای مجازی مورد عنایت جدی قرار گیرد، که در این پژوهش به صورت استدلالی، عمق آموزه‌های دینی تبیین شده است.

واژگان کلیدی: آموزه‌های اسلام، تبادل اطلاعات، چشم‌انداز پردازی، آینده‌پژوهی.

* کارشناس ارشد EMBA، پژوهشگر جامعه المصطفی ص العالمیه، (نویسنده مسئول)

Email: shetabadra14@gmail.com

Email: k.qbs@gmail.com

** کارشناس ارشد فلسفه اخلاق

مقدمه

جهان همواره در حال تحول است. اندیشمندان مختلف به‌ویژه کسانی که از منظر اجتماعی به جهان نگریده‌اند، علاقه‌مند شناسایی و گونه‌شناسی سیر تحول جهانی هستند. با نگاهی گذرا به اندیشه متفکران معاصر، اهمیت گونه‌شناسی و ذکر ویژگی‌های مراحل حیات اجتماعی بشر، به وضوح قابل مشاهده است.

از طرفی با توجه به فرایندی بودن شکل‌گیری جامعه آرمانی اسلام، و تأکید اسلام بر اختیار و نقش انسان‌ها و جوامع در روند شکل‌گیری جامعه مطلوب، می‌توان گفت: جامعه مطلوب اسلامی دارای مراتب تشکیکی بوده، و در هر عصری با توجه به اقتضائات زمانی و مکانی، برخی از ویژگی‌های مورد نظر اسلام درباره جامعه مطلوب امکان تحقق دارد؛ اما مهم این است که جامعه اسلامی همواره بکوشد حرکتش، حرکتی تکاملی و رو به رشد باشد.

در همین راستا، یکی از اقتضائات یادشده، دانش و امکانات علمی است، که در هر عصری وجود دارد یا می‌تواند پدید آید.

امروزه به دلیل گسترش دانش‌های بشری نیاز به انتقال اطلاعات، امری ضروری به نظر می‌رسد. نفوذپذیری مرزها به دلیل انتقال اطلاعات و گریزناپذیری از ارتباط با دیگران، فضای امن جوامع سنتی را از بین می‌برد؛ بنابراین لازم است این انقلاب اطلاعاتی را مطابق با آموزه‌های متعالی اسلام، بومی‌سازی کنیم، و با اتخاذ رویکردی فعال نسبت به آنچه تبادل اطلاعات^۱ در جامعه امروزی می‌نامیم، عمل نماییم.

امروزه، دانش آینده‌پژوهی^۲ - به‌عنوان یک دانش مورد توجه - اهدافی را تعقیب می‌کند که نوعی سامان‌دهی اجتماعی و چشم‌انداز پردازی^۳ برای وضعیت مطلوب در آن مشاهده می‌شود؛ به‌گونه‌ای که جامعه‌شناسان آن را ابزار هدایت اجتماعی، و دانش شکل بخشیدن به آینده دانسته‌اند (تقوی گیلانی و غفرانی، ۱۳۷۹، ص ۶۵).

بر این اساس، می‌توان پژوهشی را سامان داد، که با بررسی دقیق اهداف، مبانی و روش‌های دانش آینده‌پژوهی، امکان استفاده از آن را در محقق ساختن الگوهای مطلوب اسلامی در هدایت آینده حوزه تبادل اطلاعات، ارزیابی نماید؛ از این‌رو گونه‌شناسی آینده‌پژوهی، مبتنی بر پیش‌بینی^۴ صحیح مبتنی بر قوه دراکه پویا است.

1. Information Exchange

2. Futures Study

3. Vision Processing

4. Forecast

نکته: مسئله پیش‌بینی [نیز] مربوط است به قاعده و ضابطه؛ حتی در مورد حق، و پیش‌بینی مربوط است به کشف روابط علی و معلولی. بنابراین غلط بودن پیش‌بینی ناشی از یکی از دو چیز است، به‌طور منع خلو: یا غلط بودن قواعد، و یا شناختن شرایط (مطهری، ۱۳۸۹، ج ۱۰، ص ۳۵۳).

به‌طور کلی مدعی هستیم به واسطه ضعف مفرط در نهادینه‌سازی فرهنگ اسلامی و نیز شناخت استدلالی آموزه‌های دین مبین، که دین مبتنی بر فطرت الهی می‌باشد، نه تنها ضعیف حرکت کرده‌ایم، که بسا حرکات ضدفرهنگی نیز مرتکب شده‌ایم.

به نظر می‌رسد در حوزه تبادل اطلاعات با ابعاد امنیت اطلاعات،^۱ اخلاق در ارتباطات^۲ و برقراری اطلاعات صحیح^۳ نیز به‌عنوان موضوعاتی که از توجه به آن غفلت کرده‌ایم روبه‌رو باشیم؛ از این‌رو نمی‌توان چندان به پژوهش منتج به الگویی عمیق در زمینه آموزه‌های اسلام^۴ در تبادل اطلاعات اشاره داشت؛ اما در عین حال می‌توان با بهره‌گیری از آموزه‌های آن، به هدایت مفید و مستمر حوزه تبادل اطلاعات در آینده این حوزه مبادرت ورزید.

با توجه به مقدمه‌های طرح شده، لازم است بر مبنای آموزه‌های دین مبین اسلام،^۵ نگرشی نو به مقوله جدید تبادل اطلاعات^۶ و آینده این حوزه داشته باشیم؛ همچنین با بررسی کمی و ارائه الگوی مفهومی پژوهش مبتنی بر چشم‌اندازپردازی تحلیلی، به بررسی رابطه هدایت‌گر متغیر آموزه‌های اسلام در ترسیم بخشی آینده متغیر تبادل اطلاعات پردازیم.

در توضیح چشم‌اندازپردازی نیز می‌توان به این نکته اشاره کرد، که غالب آینده‌پژوهان خواهان ابداع تصویرها و چشم‌اندازهایی از آینده مطلوب برای جوامع، سازمان‌ها یا افراد هستند. آینده‌پژوهان به‌طور عمده کار خود را با مرور رویدادهای گذشته و موقعیت کنونی آغاز و مبتنی بر آن، چشم‌اندازی از آینده‌های مطلوب ایجاد می‌کنند، و می‌کوشند راه‌های مشخص و خلاقانه‌ای برای شکل‌بخشیدن به چنین آینده‌هایی بیابند.

در این رویکرد، همواره روندهای گذشته به حال و آینده با همین سرعت و آهنگ که داشته‌اند، تداوم نمی‌یابند. اگر ملت‌ها و جوامع بخواهند دچار فلج الگویی نشوند، باید پدیده‌های نوظهور را ردیابی و تغییر الگوها و الگوواره‌ها^۷ را، که به سرعت در حال وقوع هستند، هوشمندانه مشاهده کنند (ملکی فر، ۱۳۸۵، ص ۲۳).

1. Information Security

2. Ethics in Communications

3. Establish the Correct Information

4. Islamic Doctrine

۵. در این پژوهش، اعتقادات، اخلاق و احکام، مراد است.

۶. در این پژوهش، امنیت اطلاعات، اخلاق در ارتباطات و برقراری اطلاعات صحیح، مورد نظر است؛ البته شاخص‌های دیگری در حوزه تبادل اطلاعات وجود دارند؛ اما علت انتخاب این سه شاخص، اول اینکه، قرابت با شاخص آموزه‌های اسلام است؛ و در ثانی از حیث تناظر بخش به بخش، امنیت در اطلاعات به‌عنوان پیش‌فرض در نظر گرفته می‌شود و به نوعی اصل اول به شمار می‌رود؛ اخلاق در ارتباطات با اخلاق انسانی متناظر است؛ و برقراری اطلاعات صحیح با توجه به بسط حوزه‌ای تبادل اطلاعات، در حوزه احکام اطلاعاتی قرار می‌گیرد.

7. Paradigm

۱. آموزه‌های اسلام

برای دین،^۱ تعاریف متعددی از سوی اندیشمندان مسلمان و غربی ارائه شده است، و شمار آنها به قدری است که بسیار مشکل می‌توان آنها را احصا و شمارش کرد. ابتدا تعاریف‌های برخی از اندیشمندان مسلمان، که با الهام گرفتن از معارف زلال قرآنی و روایی به تعریف دین پرداخته‌اند، مطرح می‌کنیم.

علامه طباطبایی در موارد گوناگونی از تفسیر المیزان، دین را به روش یا سنت اجتماعی تعریف می‌کند؛ از جمله اینکه: دین راه زندگی است که آدمی در دنیا به ناچار آن را می‌پیماید (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۱۳۴).^۲

آیت‌الله جوادی آملی در تعریف خود آورده‌اند: دین مجموعه عقاید، اخلاق، قوانین و مقرراتی است، که برای اداره جامعه انسانی و پرورش انسان‌ها باشد (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۹۳).

آیت‌الله مصباح یزدی در تعریف مبسوط‌تری، چنین بیان می‌دارند: دین در اصطلاح، به معنای اعتقاد به آفریننده‌ای برای جهان و انسان و دستورهای عملی متناسب با این عقاید است؛ از این‌رو کسانی که مطلقاً معتقد به آفریننده‌ای نیستند، و پیدایش پدیده‌های جهان را تصادفی و یا صرفاً معلول فعل و انفعال‌های مادی و طبیعی می‌دانند، بی‌دین نامیده می‌شوند.

بنابراین تعریف، دین از دو بخش تشکیل می‌شود:

۱. عقیده یا عقایدی که حکم پایه و اساس و ریشه آن را دارد؛ مانند اعتقاد به وجود خداوند یکتا و دادگر و توانای مطلق، اعتقاد به معاد و غیره؛

۲. برنامه حرکت به سوی هدف، که احکام و تکالیف نامیده می‌شود، و اخلاقیات و احکام فقهی را تشکیل می‌دهد (مصباح یزدی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۲۸-۲۹).

تعریف دیگری را از دین، بدین صورت می‌توان ارائه داد، که عبارت است از مجموعه معارف، احکام و دستورالعمل‌هایی که منشأ الهی دارد، و برای هدایت انسان و وصول به سعادت دنیایی و آخرتی به دست بشر می‌رسد (خسروپناه، ۱۳۸۳، گفتار دوم، ص ۱۱۴).

از طرف دیگر، در تعریف اسلام به‌عنوان یگانه دین حق،^۳ می‌توان گفت: اسلام عبارت است از مجموعه‌ای از باورهای قلبی - که برآمده از امور فطری و استدلال‌های عقلی و نقلی است - و تکالیف دینی که از سوی خدای متعال بر پیامبر اسلام ﷺ، و به منظور تأمین سعادت دنیوی و اخروی بشر نازل شده است.

1. Religion

۲. همچنین ر.ک: طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۱۳۰؛ ج ۴، ص ۱۲۲؛ ج ۱۰، ص ۱۸۹؛ ج ۱۶، ص ۱۷۸.

۳. ر.ک: آل‌عمران، ۱۹ و ۸۵؛ مائده، ۳.

بنابراین، اسلام دارای دستورات و مقرراتی است، که با طبیعت و سرشت انسانی هماهنگی کامل دارد؛ زیرا در آن به همه خواسته‌ها و نیازهای طبیعی و انسانی بشر توجه شده است، و هیچ چیز از نظر دور نشده، و فرو گذار نگردیده است (طباطبایی، ۱۳۸۲، ص ۱۲)؛ لذا این تکالیف تمامی اموری را که به نحوی در سعادت دنیا و آخرت انسان نقش دارد، دربر می‌گیرد. این تعریف از دین، و به‌ویژه دین اسلام، نزد مسلمانان تعریفی شناخته شده و مقبول است (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۱۵۰).

به طور کلی، دیدگاه‌های مختلف در باب قلمرو دین را می‌توان به دو دیدگاه عمده تقسیم کرد:

۱. دیدگاه حداقلی؛^۱

۲. دیدگاه حداکثری.^۲

براساس دیدگاه حداقلی یا انتظار اقلی از دین، قلمرو دین در امور اجتماعی، سیاسی و اخلاقی-فقهی به حداقل تحویل و فروکاهش^۳ می‌یابد؛ و شرع مبین در این موارد، حداقل لازم را به ما آموخته است، به نحوی که بیش از آن را در نظر نمی‌گیرد. در واقع، بینش اقلی، خود را در امور آخرتی محدود و منحصر کرده؛ و در امور دنیایی نیز به حداقل لازم بسنده کرده است؛ اما نظریه دین حداکثری، جامع‌نگر بوده و هر دو امور دنیایی و آخرتی را شامل می‌شود.

به عبارت دیگر، رسالت و جهت‌گیری دعوت انبیای الهی محدود به تأمین سعادت آخرتی انسان نیست، و نیازمندی‌های بشر در عرصه اجتماع و سیاست، تعلیم و تربیت و... را نیز دربر می‌گیرد^۴ (عباسی، ۱۳۸۲، ص ۱۳۴).

صرف‌نظر از اینکه هر دین خاصی چه توصیه‌هایی درباره زندگی بشر دارد، به‌عنوان نگاه برون‌دینی این پرسش مطرح می‌شود، که اصولاً در چه مسائلی از دین، می‌بایست انتظار راهنمایی و کمک داشت؟

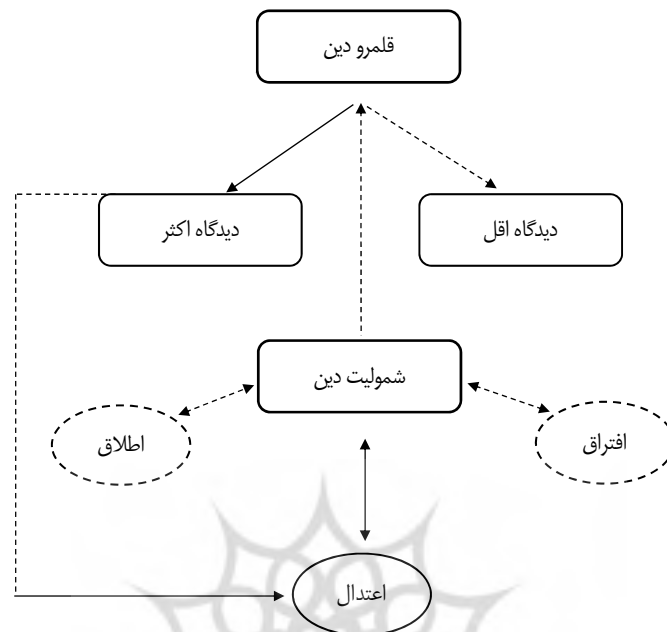
سه‌گونه پاسخ به این پرسش می‌توان ارائه داد: یکی از این پاسخ‌ها در جانب اطلاق، دیگری در جانب افتراق و سومی در مسیر اعتدال قرار دارد، که در نمودار زیر مشاهده می‌شود، و توضیح آن، به اجمال ارائه می‌شود:

1. Minimum views

2. Maximim views

3. Reduction

۴. بیان این نکته لازم است، که محدوده پاسخگویی و تأمین نیازهای مادی و دنیایی انسان در نگره حداکثری، به معنای آن دسته از نیازهایی است، که در هدایت انسان مورد نیاز است؛ از این‌رو آنچه برای هدایت دنیوی و اخروی انسان مورد نیاز است، در دین مبین، منطوقی است. تبیین این مطلب در رویکرد اعتدالی، ارائه خواهد شد.

نمودار ۱: قلمرو و شمولیت دین

۱-۱. پاسخ نخست: رویکرد اطلاقی^۱

آنکه گفته شود: بشر در تمام شئون زندگی فردی و اجتماعی خود از کیفیت غذا خوردن، لباس پوشیدن، خانه‌سازی و معماری، نشستن و برخاستن، راه رفتن و خوابیدن و... تا تشکیل حکومت، تعیین وظیفه تک‌تک دولتمردان و چگونگی کشورداری و نیز بیان مطالب گوناگون علمی، باید از دین، دستورالعمل دریافت کند، و بدون مشقت و تحمل کمترین رنج تحقیق و مطالعه، بیشترین موفقیت را از طریق دین، عاید خود کند.^۲

چنین نگرشی به دین - که دین را موظف به برآورده کردن همه نیازهای انسان می‌داند - نگاه مطلق‌گونه به دین است؛ و از آنجا که برحسب این نگرش، دین پاسخگوی تمامی انتظارات است، بشر نیازی به استفاده از نیروی عقل و شکوفا کردن توانایی‌های خدادادی خود نخواهد داشت.

این طرز تلقی از دین، ناصواب و به دور از حقیقت است، و هرگز دین حقی را نمی‌توان

1. Applicable Approach

۲. ر.ک: به اندیشه‌های شبه اشعری، شبه اخباری و شبه بنیادگرایی: بحرانی، ۱۹۸۵، ص ۱۲۶-۱۲۷ و ۱۲۹-۱۳۰؛ جزایری، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۱۲۷ و ۱۳۲-۱۳۳.

نشان داد که خواهان کنار گذاردن عقل و توانایی‌های انسان و تجارب بشری باشد، و صرفاً خود را پاسخگوی تمام نیازمندی‌های بشر معرفی کند.^۱

بعد از مردود دانستن این نگرش اطلاق‌گرایانه به دین، این پرسش از نو مطرح می‌شود، که قلمرو واقعی دین چیست؟ و انسان در چه اموری موظف به پیروی از دین است؟

پرسشی که چند قرن پیش، سرمنشأ کشمکش‌های فراوان بین ارباب کلیسا و رجال سیاست در مغرب‌زمین شد، و سرانجام به صلح‌نامه‌ای نانوشته منتهی گشت، که در حقیقت دومین پاسخ به پرسش مورد نظر است.

۱-۲. پاسخ دوم: رویکرد افتراقی^۲

گفته شود: زندگی انسان مشتمل بر دو بخش دنیا و آخرت است، و این دو بخش به‌طور کامل مجزا و مستقل از یکدیگرند، به‌گونه‌ای که عملکرد انسان در امور مربوط به دنیا، هیچ‌گونه تأثیری در سرنوشت اخروی او ندارد.

بشر در امور اخروی و رابطه‌اش با خدا، بایستی از دین دستور بگیرد، و در امور دنیوی و زندگی این جهانی، مجاز است آن‌گونه که خود می‌پسندد، عمل کند. این همان دیدگاه جدایی دین از عرصه‌های اجتماعی است، که به دیدگاه اقلی معروف است؛ هرچند قائلان به این دیدگاه نیز هر کدام تلقی خاصی از آن مدنظر دارند.^۳

این دیدگاه نیز ناتمام است؛ زیرا در عین پذیرش اینکه زندگی انسان قابل تقسیم به دو بخش دنیا و آخرت است؛ لیکن تقسیم یادشده بدین معنا نیست، که رفتار و اعمال انسان در دنیا نیز دارای دو بخش است: اعمال دنیوی و اعمال اخروی؛ به نحوی که این دو بخش هیچ‌گونه ارتباطی با یکدیگر نداشته باشند.

چنین نگرشی افزون بر اینکه مستند به دلیل صحیحی نیست، به هیچ وجه با محتوای ادیان الهی نیز سازگار نیست؛ چراکه هر دین حقی - صرف‌نظر از سعه و ضیق احکام آن - مدعی است، که بشر موظف به تطبیق رفتار و اعمال خود در هر دو بعد فردی و اجتماعی با دستورات آن دین است، و انسان‌ها نمی‌توانند به‌طور خودسر در دنیا عمل کنند.

۱. حدود ۷۰ آیه از قرآن کریم به تعقل و اندیشه‌ورزی به‌طور مستقیم دعوت کرده است، و مخالفان با این منطق را ذم و نکوهش می‌کند؛ همچنین آیات بسیار دیگری نیز به صورت غیرمستقیم دعوت به تعقل می‌کند (ر.ک: بقره، ۱۶۴؛ نساء، ۸۲؛ یونس، ۲۴؛ نحل، ۱۱-۱۲، ۶۷ و ۶۹؛ روم، ۲۱؛ محمد، ۲۴؛ زمر، ۴۲؛ یس، ۶۸؛ جائیه، ۵ و ۱۳ و...).

2. Differential Approach

۳. ر.ک: بازرگان، ۱۳۷۷، ص ۳۶؛ سروش، ۱۳۷۸، ص ۸۴؛ همان، ۱۳۷۶، ص ۱۸۱-۱۸۲، ذیل ایدئولوژی و دین دنیوی؛ قراملکی، ۱۳۷۶، ص ۱۳-۱۴؛ بشیری، ۱۳۸۹، ص ۲۴-۲۱؛ گولدنر، ۱۳۶۸، ص ۱۱۹؛ رابرتسون، ۱۳۷۸، ص ۲۸-۲۹.

این معنا با نگاهی گذرا به محتویات ادیان آسمانی - به خصوص دین حیات بخش اسلام - به خوبی نمایان است.

۱-۳. پاسخ سوم: رویکرد اعتدالی^۱

اینکه گفته شود: زندگی اخروی انسان به طور دقیق محصول و نتیجه رفتار و اعمال دنیوی اوست؛ یعنی انسان می تواند اعمال و رفتار خویش را به گونه ای انجام دهد، که برای آخرتش مفید باشد، چنان که می تواند به گونه ای عمل کند، که مضر به حال آخرتش باشد.

انسان حقیقتی پویا و در حال شدن است، که ساختار وجودی و نحوه زندگی آن جهانی اش را خود، و با اعمال و رفتار خویش رقم می زند، و در مقام گزینش شیوه های رفتار، باید احکام الزامی دین را رعایت کند. این نگرش که همان تفکر اسلامی ناب است، نه دیدگاه افراطی اکثری را برمی تابد، و نه نگرش تفریطی اقلی را می پذیرد (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۱۷۷).

استاد مطهری در توضیح دقیق تر رویکرد اعتدالی، که همان نگاه حداکثری - نه مطلق - به دین است، عنوان می دارد: اسلام مکتبی است جامع و واقع گرا؛ در اسلام، به همه جوانب نیازهای انسانی - اعم از دنیایی یا آخرتی، جسمی یا روحی، عقلی و فکری یا احساسی و عاطفی، فردی یا اجتماعی - توجه شده است (مطهری، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۶۵).

بنابراین، قرآن، کتاب هدایت برای عموم انسان ها است؛ پس مقصود از «كُلُّ شَيْءٍ / نحل، ۸۹» تمام چیزهایی است، که به امر هدایت بازگردند... البته قرآن تبیان همه این امور است و منظور از تبیان، همان بیان معهود و معمول یعنی اظهار مقاصد به وسیله کلام و دلالت های لفظی است (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۱۲، ص ۴۶۹).

در عین حال، بعضی ها جمود به خرج می دهند؛ خیال می کنند که چون دین اسلام دین جامعی است؛ پس بیاید در جزئیات هم تکلیف معینی روشن کرده باشد؛ نه این طور نیست (مطهری، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۲۹۱)؛ بلکه دین در امور مورد نیاز در امر هدایت و با ارائه سرفصل های کلی به هدایت بشر پرداخته است؛ چنانچه در سایر علوم دنیوی، خطوط کلی بسیاری از علوم را ارائه کرده و مبانی جامع بسیاری از دانش های تجربی، صنعتی، نظامی و مانند آن را تعلیم داده است (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۱۱۰)؛ از این رو اگر کسی با مراجعه به منابع چهارگانه اثباتی دین - یعنی کتاب و سنت و اجماع و عقل - دین را مطالعه و بررسی کند، و محدوده عقل را از دین جدا ننماید، می یابد که دین برای همه شئون انسان [در امر هدایت] برنامه دارد (همان، ۱۳۸۹، ص ۹۳).

1. Equinox Approach

مضاف بر اینکه قوانین اسلام از جامعیت و گسترش خاصی برخوردار است، و آن‌چنان کلی و وسیع است، که هیچ موضوعی در گذشته و امروز از قلمرو آن خارج نیست؛ و از مجموع قوانین کلی آن، می‌توان حکم هر موضوعی را استنباط کرد (سبحانی تبریزی، ۱۳۸۶، ص ۳۵۲).

با توجه به این گستردگی تعریف دین، قوانین دین و شمولیت عام آن، آموزه‌های اسلام، به سه بخش عمده تقسیم شده، که بیانگر تبیین حوزه‌های پردازش آن است. این سه بخش عبارت است از:

۱. اصول عقاید؛ یعنی چیزهایی که وظیفه هر فرد، کوشش درباره تحصیل عقیده درباره آنها است؛^۱
۲. اخلاقیات؛ یعنی خصلت‌هایی که وظیفه یک فرد مسلمان است، که خویشتن را به آن خصلت‌ها و خوبی‌ها بیاراید، و از اضرار آنها خویشتن را دور نگه دارد؛^۲

۳. احکام؛ یعنی دستورهایی که مربوط به فعالیت‌های خارجی و عینی انسان است؛^۳ اعم از فعالیت‌های معاشی و معادی، دنیایی و آخرتی، فردی و اجتماعی (مطهری، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۶۵).

در این پژوهش، منظور از آموزه‌های اسلام، بیان جزء به جزء این آموزه‌های متنوع و متکثر نیست؛ بلکه نگاه تجمیعی در قالب حقیقتی به نام دین است؛ چراکه تدین یعنی عامل به منظومه این آموزه‌هاست، که در نفس الامر قضیه انسان را به مرحله بالاتر، که فهم حقیقت دین^۴ است، خواهد رساند.

به منظور تقریب مسئله، مراد از آموزه‌های اسلام در این پژوهش، اقسام اعتقادات،^۵ اخلاق^۶ و احکام^۷ - به‌عنوان سرفصل آموزه‌های اسلام - است.

به عبارتی این تعریف کاربردی، تذکار همان فراز مشهور در کلام امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) است، که در خصوص ایمان می‌فرمایند: «الْإِيْمَانُ مَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ وَإِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ وَعَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ»؛ ایمان عبارت است از: معرفت و شناخت قلبی، و اقرار با زبان، و عمل صالح با ارکان و جوارح (سیدرضی، ۱۳۷۹، حکمت ۲۲۷)؛ یعنی منظومه‌ای کامل، که با در کنار هم قرار گرفتن تمامی بال‌های آن، معنا می‌یابد.

۱. یادآور می‌شود که این بخش از دین - صرفاً - تحقیقی است، و چون مندمج در هست‌ها و نیست‌هاست، نمی‌تواند به صورت تقلیدی باشد.

۲. بیان این نکته نیز لازم است، که نتیجه خصلت‌های اخلاقی در انسان، ایجاد ملکه عدالت است، که به برقراری اعتدال میان قوا و اخلاقیات نفسانی می‌انجامد و نقطه مقابل آن رسیدن به عدالت از مجرای غیر اخلاقی است که در کلام نورانی امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) اشاره شده است (ر.ک: سیدرضی، ۱۳۷۹، خطبه ۱۶).

۳. البته در رویکردی بسیط‌تر، موضوع احکام قابل توسعه است؛ به این معنا که گاهی افعال قلبی متعلق حکم شرعی قرار می‌گیرد؛ به‌عنوان مثال ناامیدی از رحمت خدا که از بزرگ‌ترین گناهان کبیره بوده (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۲۷۸؛ همان، ج ۴، ص ۱۰ و ۲۸۰) و موجب ضلالت (ر.ک: حجر، ۵۶) و کفر است (ر.ک: یوسف، ۸۷) و از جهت احکام شرعی، حرام است؛ لزوماً در افعال عینی خارجی ظهور نمی‌یابد؛ بلکه همین حالت قلبی، موضوع حرمت قرار گرفته است.

4. Understanding of Religious Truth

5. Belief

6. Morality

7. Injunctions

۲. تبادل اطلاعات

به منظور فهم تبادل اطلاعات، لازم است به تعریف دو مفهوم کلیدی فناوری^۱ و فناوری اطلاعات^۲ پرداخته شود.

وجود تعاریف متفاوت درباره فناوری، دامنه مفهوم آن را به طور کامل متغیر نموده است؛ در حالی که عده‌ای فناوری را سخت‌افزار^۳ می‌دانند، که برخی نرم‌افزار^۴ را نیز جزء آن می‌دانند. گروهی دیگر نیز به آمیزه‌ای از سخت‌افزار و نرم‌افزار معتقدند.

فناوری اطلاعاتی نیز عبارت است از مجموعه ابزارها، ماشین‌ها و دانش و روش و مهارت استفاده از آنها در تولید، انتقال و جابه‌جایی، پردازش، آماده‌سازی و مصرف اطلاعات (آذرننگ، ۱۳۷۰، ص ۱۱۰)؛ حتی ساده‌ترین نوع فناوری یا نوآوری نیز ممکن است در پیشرفت فرایند تبادل اطلاعات، مؤثر باشد.

برای مثال، پیشرفت ماشین تحریر نه تنها باعث ارائه برگه‌های فهرست‌نویسی حروف‌چینی شده، و کتابخانه‌ها در شکل ظاهری، تمیزتر و مرتب‌تر شده، همچنین سرعت عمل ماشین نیز موجب شده تا حجم بیشتری از اطلاعات در زمان کمتری حروف‌چینی شده، و در دسترس استفاده‌کنندگان قرار گیرد.

بنابراین تبادل اطلاعات را می‌توان عصاره علم تعریف کرد، که نقشی حیاتی در زندگی بشری ایفا می‌کند. امروزه، به دلیل پیشرفت سریع فناوری، فاصله مکانی به‌عنوان چشمگیرترین مانع تبادل اطلاعات، تقریباً به‌طور کامل فرو ریخته است. در نتیجه، فرصت‌های مناسبی برای انسان پدید آمده است تا دیگران را در جریان افکار و عقاید خویش قرار دهد، و در عین حال از افکار و عقاید سایرین نیز مطلع گردد. آنهایی که درگیر فعالیت‌های مبتنی بر تبادل اطلاعات هستند، می‌توانند بیش از همه از این فرصت‌ها بهره‌مند شوند.

اهمیت تبادل مؤثر اطلاعات آن‌قدر آشکار است، که می‌توانیم تأثیر آن را بر تمام جنبه‌های زندگی انسان، احساس کنیم. فناوری اطلاعات موجب ارتباط انسان است و امروزه بسیاری از فعالیت‌ها که نیاز به اشتراک مساعی افراد دارد، بدون توجه به فاصله مکانی عملی می‌شود؛ به‌گونه‌ای که شهرهای مهم و بزرگ و کارخانه‌های صنعتی عظیم در دورترین نقاط دنیا، پروژه‌های مشترک اجرا می‌کنند.

فناوری اطلاعات بشر را از بسیاری از کارهای فیزیکی و فکری شاق و تکراری نجات می‌دهد، و بر بسیاری از پدیده‌های نوظهور مؤثر است؛ از جمله: حق مؤلف و مالکیت، اطلاعات و روابط متقابل اجتماعی، جامعه اطلاعاتی و ...

1. Technology

2. Information Technology

3. Hardware

4. Software

بیان این مطلب لازم است، که تاکنون درباره مفهوم و محتوای جامعه اطلاعاتی تفاهم عمومی حاصل نشده است؛ لیکن این مفهوم از دو بعد قابل تعریف است:

۱. بعد نظری؛^۱
۲. بعد عملیاتی.^۲

۲-۱. بعد نظری جامعه اطلاعاتی

از بعد نظری، جامعه اطلاعاتی جامعه‌ای است، که در آن استدلال و تفاهم بیش از آنکه مبتنی بر قدرت و یا ماده‌گرایی باشد، بر محتوا و احساسات استقرار یافته است (محسنی، ۱۳۸۶، ص ۱۸). جامعه متکی به دانش که محصول انقلاب فراصنعتی^۳ است، و در آن اطلاعات و ابزارهای ذخیره و انتقال آن به کالایی تجاری بدل شده‌اند، و بیش از هزینه تولید و توزیع خود قیمت‌گذاری^۴ می‌شوند؛ چراکه تملک آن باعث قدرت، و فقدان آن ضعف را در پی دارد (فیدر، ۱۳۸۰، ص ۵). به اعتقاد ویلیام مارتین،^۵ جامعه اطلاعاتی جامعه‌ای است، که در آن کیفیت زندگی، همانند چشم‌اندازهای تحول اجتماعی و توسعه اقتصادی، به میزان رو به تزایدی به اطلاعات و بهره‌برداری از آن وابسته است. در چنین جامعه‌ای، استانداردهای زندگی، الگوهای کار و فراغت، نظام آموزش و بازار کار به میزان کاملاً محسوسی تحت الشعاع پیشرفت‌هایی قرار گرفته‌اند، که در قلمرو اطلاعات و دانش‌ها روی داده است (محسنی، همان، ص ۲۱).

۲-۲. بعد عملیاتی جامعه اطلاعاتی

از بعد عملیاتی، جامعه اطلاعاتی را می‌توان جامعه‌ای تعریف کرد، که در آن رایانه‌ها با فناوری مخابرات به هم متصل شده‌اند؛ از سوی دیگر گمشده بشر در عصر صنعتی، اطلاعات بود، و در دستیابی به اطلاعات و حفظ و ذخیره آن تلاش زیادی صورت گرفت. در این میان، رایانه نقش ذخیره و پردازش اطلاعات را بر عهده داشت. در واقع مفهوم جامعه اطلاعاتی زمانی تولد یافت، که رایانه‌ها با مخابرات درآمیختند.

بنابراین جامعه اطلاعاتی یک جامعه چندساختی و چندوجهی است، که در آن تمام لایه‌بندی‌ها و سطوح، نیازمند اطلاعات است. فرانک وبستر^۶ بر این باور است، که جامعه اطلاعاتی یک جامعه آرمانی است، و در هیچ کجای دنیا هنوز چنین جامعه‌ای شکل نگرفته است

1. Theoretical Dimension
3. Post Industrial
5. Wiliam Martin

2. Operating Dimension
4. Pricing
6. Frank Webster

و هرچه امکانات، تدابیر و ابزارها بیشتر در خدمت انتقال اطلاعات قرار بگیرند، جریان تبادل اطلاعات موفق‌تر خواهد بود (ویستر، ۱۳۸۰، ص ۲۰).

از طرف دیگر، بحث از اخلاق در حوزه تبادل اطلاعات به مبحث کلی اخلاق فناوری اطلاعات^۱ باز می‌گردد، که مربوط به بنیان‌های ارزشی افعال و مسئولیت‌های افراد در حوزه فناوری اطلاعات است. از آنجا که فناوری اطلاعات تحولات سیاسی اجتماعی وسیع و شگرفی را پدید آورده است، مشکلات اخلاقی جدید و منحصر به فردی در این حوزه ایجاد شده، که نیازمند رسیدگی است. فناوری اطلاعات نه تنها در نحوه افعال و اقدامات روزمره بشر تأثیر می‌گذارد؛ بلکه افزون بر آن تلقی بشر از آنها را نیز تغییر داده است.

مباحث مربوط به اخلاق فناوری اطلاعات، متعدد است. برخی از آنها شامل رعایت حریم خصوصی، حقوق معنوی داده‌های الکترونیکی، آزادی جریان اطلاعات الکترونیکی و محدودیت‌های خاص مربوط به آن، دسترسی مجاز و غیرمجاز به اطلاعات و حفاظت اطلاعات الکترونیکی است؛ البته ما در مواجهه با این مقوله‌ها دچار یک خلأ مفهومی هستیم، و مفاهیم موجود در نظریه‌های سنتی و نیز اصول حاکم بر آنها برای حل مشکلات اخلاقی که فناوری اطلاعات موجب آن شده، کافی نیست.

برای مثال چه مفهومی از ملکیت و شیئیت است، که می‌توان بارها و بارها آن را دزدید، و در عین حال همچنان در دست صاحبش باشد؟

این مفهوم از ملکیت، درک و فهم سنتی از ملک و مالکیت را دچار چالش می‌کند. اینجاست که تأمل صرف در باب سنت‌ها مشکل‌گشا نیست؛ بلکه باید این خلأ مفهومی را نیز پر کرد، و در تعریف آنها نکات جدیدی را گوشزد کرد؛ از این‌رو لازم است مفاهیم و اصول اخلاقی را طوری گسترش داد، که موقعیت‌های نوظهور را پوشش دهند (مور،^۲ ۱۹۸۵، ص ۲۶۸).

۳. آینده‌پژوهی تبادل اطلاعات^۳ در سایه‌سار هدایت آموزه‌های اسلام

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های دین اسلام که به‌عنوان آخرین دین برای هدایت و سعادت بشر می‌باشد، مسئله جامعیت آن است.

براساس حکم عقل واضح است، که دین خاتم نمی‌تواند ناقص باشد؛ چراکه خاتمه دادن به ادیان با دینی که کامل نیست، باعث نقض غرض در هدایت بشر به سوی سعادت واقعی است (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۲۱۴).

1. Ethics in Information Technology

2. moor

3. Future Information Exchange

از سوی دیگر، کمال دین ملازم با جامعیت آن است، و هیچ‌گاه نمی‌توان دینی را بدون آنکه جامع باشد، کامل دانست. بنابراین اکنون که سلسله انبیای الهی و شرایع به نقطه پایان خود رسیده است بایستی احکام و تعالیم لازم برای هدایت بشر، به‌طور کامل در اسلام بیان شده باشد. به تعبیر دیگر، ثبات و جاودانگی شریعت اسلام مستلزم آن است، که استکمال فردی و اجتماعی انسان با همین معارف و احکام و قوانینی که قرآن تشریح کرده است، صورت پذیرد، و به بیشتر از آن نیازی نباشد (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۱۳۳).

حاصل آنکه دلیل بر خاتمیت دین، جاودانگی و کمال دین اسلام است، و لازمه جاودانگی و کمال دین، آن است که آن دین، جامع و جهان‌شمول باشد؛ چراکه در غیر این صورت جاودانه نخواهد بود، و نقض غرض می‌شود.

افزون بر آن، مردم در بسیاری از شئون و ابعاد حیات خویش، طرح و برنامه کامل و جامع برای هدایت و سعادت واقعی خود نخواهند داشت، و به گمراهی و سرگردانی و جهل گرفتار می‌شوند، و این خود با هدف خلقت و هدف ارسال رسل و انزال کتب منافات خواهد داشت، و با حکمت الهی سازگار نخواهد بود.

با توجه به جامعیت و خاتمیت دین مبین، بدیهی است تمام جنبه‌های زندگی بشری در طرح و برنامه دین از سه حیث اعتقادی، اخلاقی و احکام، تنظیم و تنسيق شده است. از جمله مقوله‌های پیش‌رو، نظام اطلاعاتی و فضای مجازی است، که در ذیل آن بحث تبادل اطلاعات قرار دارد؛ بنابراین باید به تفریع مبانی دین و آموزه‌های آن در بحث تبادل اطلاعات، ترسیم چشم‌انداز آن و تعامل فضای مجازی با گرایش دینی^۱ پرداخت.

پرسشی که -از باب اثبات شیئی نفی ماعدا نمی‌کند- می‌توان مطرح کرد اینکه: ورود افراد به فضای مجازی چه تأثیری بر حضور افراد در فضاهای دینی طبیعی دارد؟ چه نوع رابطه‌ای -همبستگی مثبت، منفی یا خنثی- میان میزان ورود به فضای مجازی، و میزان صرف وقت در فضاهای مذهبی افراد وجود دارد؟ و پرسش‌هایی دیگر، که هر کدام نیازمند تحقیقات وسیعی است.

در ادامه به‌طور اجمال به گزارشی پژوهشی در این حوزه اشاره می‌شود:

نورمن نای^۲ طی مقاله‌ای تحت عنوان «تأثیر استفاده از اینترنت بر جامعه‌پذیری» در تابستان ۲۰۰۲ میلادی نحوه تأثیرگذاری استفاده از اینترنت بر میزان فعالیت‌های اجتماعی افراد، از جمله شرکت در خدمات و گروه‌های مذهبی را بررسی کرد، و دو فرضیه رقیب را مورد آزمایش قرار داد (www.itana society.com).

1. Cyberspace Interaction with Religious Orientation

2. Norman Nie

۳-۱. فرضیه بازده^۱

اینترنت^۲ فرصتی اضافی برای درگیر شدن در برخوردهای اجتماعی، و هماهنگ‌سازی فعالیت‌های اجتماعی به ارمغان می‌آورد.

همچنین اینترنت فعالیت‌های دیگر را بهتر و کارتر می‌کند؛ به این دلیل که اضطراب کاهش می‌یابد، و زمان بیشتری برای فعالیت‌های اجتماعی به وجود می‌آید؛ لذا اگر شخصی قادر است از طریق اینترنت سریع‌تر از مغازه خرید کند، اوقات زیادی برای سپری کردن با دوستان، و یا فعالیت دینی خواهد داشت (فرانزن،^۳ ۲۰۰۰، ص ۲۲۹).

۳-۲. فرضیه جابجایی^۴

زمانی که برای یک فعالیت، صرف می‌شود، گاهی باید از زمانی که به فعالیت دیگر اختصاص دارد، گرفته شود؛ به‌طور ساده، زمانی که در هنگام استفاده از اینترنت مصرف می‌شود، با زمان مصرفی برای تعامل اجتماعی رقابت می‌کند.

در نتیجه استفاده از اینترنت و ورود به فضای مجازی زمان مصرفی برای فعالیت‌های طبیعی از جمله شرکت در گروه‌ها و خدمات مذهبی را کاهش می‌دهد (همان).

نورمن نای با استناد به پژوهش‌های دیگران از جمله مطالعه‌ای تحت عنوان اینترنت و جامعه در انیستیتوی استنفورد^۵ برای مطالعه کمی جامعه، و متعاقب آن مطالعات در هاروارد و داده‌های آماری، فرضیه دوم را به اثبات می‌رساند (www.It society.org).

با تأمل در اثرات مفروض مبانی دینی در برساخته‌های جامعه اطلاعاتی، تبادل اطلاعات در نظام ارزشی اسلام و شنون سه‌گانه اعتقادی، اخلاقی و احکامی، مبتنی بر مؤلفه‌های متنوعی است، که در راستای رشد و ارتقای کیفی و نیز هدایت انسان‌ها به سمت اطلاعات مفید و مستوفای منظور کرامت انسانی به‌کار می‌رود؛ از این‌رو در چشم‌اندازپردازی تبادل اطلاعات، آموزه‌های اسلام نقش ماهوی و بنیانی ایفا می‌کند.

بدیهی است که ترسیم این امر نیازمند شرایط و زمینه‌های لازم است، که نیازمند تبیین در فلسفه مدیریت اسلامی در برساخت‌های اطلاعاتی است.

به‌طور خاص و به منظور تفهیم تبادل اطلاعات و تحویل آن در آموزه‌های اسلام به منظور سنجش تأثیر یا عدم تأثیر، به سه مؤلفه امنیت اطلاعات، اخلاق در ارتباطات و برقراری

1. Efficiency Hypothesis

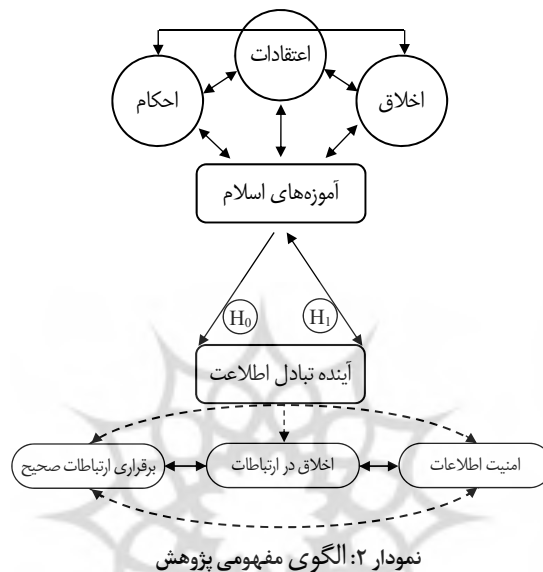
2. Internet

3. Franzen

4. Displacement Hypothesis

5. Stanford Institute

اطلاعات صحیح اشاره شد، که در آموزه‌های دین مبین با تأکید فراوان به آنها توجه شده است. نمودار زیر، حاوی الگوی مفهومی پژوهش است، که لازم است مروری گذرا بر آن داشته باشیم:

همان‌گونه که در قسمت مرکزی نمودار منعکس شده، آموزه‌های اسلام که در این پژوهش به اعتقادات، اخلاقیات و احکام تعریف شده، با این سه شأن ارتباطی چندجانبه و ذوجویه^۱ دارد، نه اینکه صرفاً ارتباطی یک سویه یا تعاملی غیرمستقیم داشته باشد. در لایه زیرین الگو، که آینده‌پژوهی تبادل اطلاعات نمایش داده شده، در قالب فرضیه پژوهش، عدم استقلال به معنای تأثیرپذیری آینده تبادل اطلاعات از آموزه‌های اسلام، و نیز استقلال به معنای تأثیرپذیر نبودن متغیرها از همدیگر ترسیم شده، که فرض استقلال با نقطه‌چین نمایش داده شده، که به معنای حالت ناواقع‌گرا در مرحله عمل می‌باشد. مضاف بر آنکه بیان این نکته نیز لازم است، که آینده تبادل اطلاعات با هر سه مؤلفه خود، تعامل چندگانه خواهد داشت.

در این الگو با توجه به تفکیک دو قسم فرضیه پژوهش، در مقام نمایش الگو بودیم؛ اما در ادامه خواهیم گفت که چگونه فرضیه پژوهش در قسم H₁ با عالی‌ترین معنا تحقق یافته، و این به معنای

1. Multilateral Communication

تأثیرپذیری حداکثری آموزه‌های اسلام بر آینده تبادل اطلاعات خواهد بود، که چشم‌انداز پردازی مقتضی آن را می‌طلبد.

تذکر این نکته لازم است، که این پژوهش صرفاً در مقام اثبات وابستگی یا استقلال با تأکید بر تأثیر و یا تأثیرپذیر نبودن از حیث ماهوی و نیز کاربردی است؛ چراکه ترسیم و چشم‌اندازپردازی عملیاتی جزء جزء آن، به‌طور معمول پژوهش همسانی می‌طلبد.

۴. بررسی آماری مدعای پژوهش

آنچه تاکنون بیان شد، مبانی نظری و استدلالی این پژوهش بود، که با رویکردی نظری و کیفی همراه بود. در هر پژوهشی به منظور اثبات مدعا، پرسش یا فرضیه پژوهش، لازم است نوع روش پژوهش مشخص شود، و داده‌ها براساس آن روش تحلیل شوند. پژوهش حاضر با استفاده از روش استقرای تام مبتنی بر چشم‌اندازپردازی انجام شد. در ادامه با بیان فرضیه اصلی پژوهش با توجه به پیمایش در نهادها و سازمان‌های داخل کشور، سعی می‌شود صحت فرضیه ارائه شده را بیازماییم.

۴-۱. فرضیه پژوهش

میان آموزه‌های اسلام و آینده تبادل اطلاعات، رابطه معناداری وجود دارد.

H_0 : آموزه‌های اسلام و آینده تبادل اطلاعات، مستقل از یکدیگر هستند، و بر هم تأثیر ندارند.

H_1 : آموزه‌های اسلام و آینده تبادل اطلاعات، مستقل از یکدیگر نیستند، و بر هم تأثیر دارند.

۴-۲. روش بررسی

برای انجام این پیمایش، با بررسی آرای اندیشمندان و صاحب‌نظران، و همچنین استفاده از الگوهای ابتکاری پژوهش‌های انجام یافته، با توجه به الگوی مفهومی پژوهش با پرسشنامه‌ای ۴۰ گویه‌ای، و با تعیین حجم نمونه و نمونه‌گیری مقدماتی، اعتبار و روایی پرسشنامه بررسی شد، و از آنجا که ضریب آلفای کرونباخ^۱ برابر ۸۹ درصد گردید، روایی پرسشنامه تأیید شد.

با توجه به اهمیت احصا و دریافت آرای صاحب‌نظران، در دو بخش به جمع‌آوری نظرات ایشان پرداخته شد.

1. Cronbach's Alpha

۴-۳. تجزیه و تحلیل داده‌ها

پیش از آزمون فرضیه پژوهش، لازم است ترکیب و دسته‌بندی گویه‌ها در جدول شماره یک و دو نمایش داده شود.

جدول ۱: ترکیب گویه‌ها

شماره پرسش‌ها	متغیرها	ردیف
۳۰-۱	آموزه‌های اسلام	۱
۴۰-۳۱	آینده تبادلات اطلاعات	۲

توضیح اجمالی گویه‌های پرسشنامه، مطابق با جدول زیر است:

جدول ۲: دسته‌بندی گویه‌ها

گویه‌ها	مؤلفه‌ها	متغیرها
۱۰-۱	اعتقادات	آموزه‌های اسلام
۲۰-۱۱	اخلاقیات	
۳۰-۲۱	احکام	
۳۳-۳۱	امنیت اطلاعات	آینده تبادلات اطلاعات
۳۶-۳۴	اخلاق در ارتباطات	
۴۰-۳۷	برقراری اطلاعات صحیح	

آزمون مناسب برای سنجش فرضیه پژوهش، آزمون ضریب همبستگی پیرسون^۱، به منظور تعیین نوع و شدت رابطه میان متغیرها است. خروجی نرم‌افزار در جدول شماره سه منعکس گردیده است. همان‌طور که در این جدول قابل مشاهده است، ضریب تأثیر در سطح اطمینان ۹۹ درصد، برابر با ۸۳ درصد است، که وجود همبستگی شدید میان آنها را نشان می‌دهد. با توجه به سطح معناداری مشاهده شده، همبستگی میان آنها و نیز تأثیر عمیق و شدید آموزه‌های اسلام بر آینده تبادلات اطلاعات، به لحاظ آماری معنی‌دار است ($\text{sig} = 0.000$). وجود این رابطه و همبستگی به این معناست که با افزایش تأثیر آموزه‌های اسلام در سه شأن اعتقادات، اخلاقیات و احکام، می‌توان شاهد چشم‌انداز پردازی آینده‌پژوهی تبادلات اطلاعات به سمت رشد و هدایت بشری و در خدمت انسانیت بود. بنابراین، با توجه به این داده‌ها، فرضیه پژوهش تأیید می‌شود. در نتیجه، فرض H_0 رد شده، و فرض H_1 تأیید می‌شود.

1. Pearson Correlation Coefficient

جدول ۳: ضریب همبستگی میان آموزه‌های اسلام و آینده تبادل اطلاعات

آینده تبادل اطلاعات		متغیر وابسته
		متغیر مستقل
سطح معنی‌داری دو طرفه (Sig)	ضریب پیرسون	آموزه‌های اسلام
۰۰۰.	۰/۸۳۲	

۵. نتیجه‌گیری

در یک نگاه کلی، می‌توان قلمرو دین را همه جوانب نیازهای انسانی در مسیر هدایت و پیشرفت - اعم از دنیایی یا آخرتی، جسمی یا روحی، عقلی و فکری یا احساسی و عاطفی، فردی یا اجتماعی - دانست، که در سه قسم اعتقاد، اخلاق و احکام - به‌عنوان سرفصل آموزه‌های اسلام - مطرح می‌شود. همان‌گونه که در متن پژوهش اثبات شد، مبانی و آموزه‌های دین مبین، سیطره بسیط و وسیعی دارد، که می‌تواند بشریت را به سوی خیر و سعادت واصل کند.

امروزه از جمله مباحث جامعه اطلاعاتی و عصر ارتباطات، مقوله تبادل اطلاعات است، که به منظور تبیین آن، نیازمند آموزه‌های دین مبین هستیم تا این تبادل اطلاعات در مسیر هدایت و در خدمت انسانیت باشد، نه اینکه منجر به در جهل نگه‌داشتن افکار عمومی شود.

ظرفیتی که در آموزه‌های دین مبین است، این ضمانت را تفهیم می‌کند، که آینده‌پژوهی تبادل اطلاعات و مؤلفه‌های اشاره شده آن - امنیت اطلاعات، اخلاق در ارتباطات و برقراری ارتباطات صحیح - به سمت آگاهی‌سازی بشری است.

نتیجه پژوهش نشان داد چشم‌اندازپردازی حوزه تبادل اطلاعات و ترسیم آینده‌ای از آن به نحوی که مفید و مستوفی باشد، نیازمند آموزه‌های اسلامی است، که این نشان می‌دهد در این حوزه بایستی نگاهی جدی داشت؛ چراکه تعاملی چندوجهی مشاهده می‌شود.

برای این منظور به نظر می‌رسد با تلفیق مبانی دینی در حوزه علم ارتباطات، لازم است مقوله انتقال علم و تبادل اطلاعات وارد شود، و این نیازمند پژوهش‌های نظری و کاربردی در این مقوله است، مطلبی که فقدان آن به وضوح احساس می‌شود.

بنابراین درک همخوانی، خوانش و بازتولید مبانی علم ارتباطات مبتنی بر آموزه‌های دینی، از حلقه‌های مفقوده جامعه اطلاعاتی در نظام جهانی شدن است.

با توجه به گستردگی و تنوع مباحث دینی - به‌ویژه در حوزه‌های کلام جدید و مباحث مضاف - از یک طرف، و نیز روند عمیقاً رو به رشد مقوله تبادل اطلاعات در عصر معاصر و هزاره شبکه‌های مجازی، به نظر می‌رسد در تحقیقات آتی می‌توان به سایر خلأهای موجود در ترابط دو حوزه پیش‌گفته پرداخت، که از جمله این موضوعات می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. تبیین جامعه‌شناختی بسط مفاهیم دینی در فضای مجازی با تأکید بر گستره تبادل اطلاعات معنوی؛
۲. سناریونویسی عصر پسااطلاعات به ابتدای آموزه‌های دین اسلام؛
۳. روش‌شناسی تبلیغ دینی در فضای مجازی ناظر به قالب‌های متنوع تبادل اطلاعات (اقل و دل)؛
۴. طراحی الگوی شبکه بین‌المللی اطلاعات مبتنی بر آموزه‌های دین اسلام؛
۵. آینده تبادل اطلاعات در حکومت آخرالزمان.

منابع

- * قرآن کریم
۱. آذرنگ، عبدالحسین (۱۳۷۰)، اطلاعات و ارتباطات، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
  ۲. بازرگان، مهدی (۱۳۷۷)، آخرت و خدا؛ هدف بعثت انبیا، تهران: انتشارات مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
  ۳. بحرانی، یوسف بن احمد (۱۹۸۵)، حدائق الناظره فی احکام العترة الطاهرة، بیروت: دارالاضواء.
  ۴. بشیریه، حسین (۱۳۸۹)، جامعه‌شناسی سیاسی، تهران: نشر نی.
  ۵. تقوی گیلانی، مهرداد و محمدباقر غفرانی (۱۳۷۹)، «مطالعات و روش‌های آینده‌شناسی»، رهیافت، ش ۲۲، ص ۶۵-۷۳.
  ۶. جزایری، سید نعمت‌الله (۱۴۰۴)، الأنوار النعمانية فی معرفة النشأة الإنسانية، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
  ۷. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹)، انتظار بشر از دین، قم: مرکز نشر اسراء.
  ۸. _____ (۱۳۸۵)، شریعت در آینه معرفت، قم: مرکز نشر اسراء.
  ۹. خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۸۳)، کلام جدید، قم: انتشارات مرکز مطالعات و پژوهش‌های فرهنگی حوزه علمیه.
  ۱۰. رابرتسون، ارچیبالد (۱۳۷۸)، عیسی؛ اسطوره یا تاریخ، ترجمه حسین توفیقی، قم: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.
  ۱۱. سبحانی تبریزی، جعفر (۱۳۸۶)، عقاید اسلامی، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
  ۱۲. سروش، عبدالکریم (۱۳۷۸)، بسط تجربه نبوی، تهران: انتشارات مؤسسه فرهنگی صراط.
  ۱۳. _____ (۱۳۷۶)، مدارا و مدیریت، تهران: انتشارات مؤسسه فرهنگی صراط.
  ۱۴. سیدرضی (۱۳۷۹)، نهج البلاغه، ترجمه دشتی، چ ۴، قم: مشرقین.
  ۱۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۲)، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، تهران: انتشارات دارالکتب الإسلامية.
  ۱۶. _____ (۱۳۸۲)، اسلام و انسان معاصر، به کوشش سیدهادی خسروشاهی، قم: مؤسسه انتشارات رسالت.

۱۷. عباسی، ولی‌الله (۱۳۸۲)، «نظریه دین حداکثری (درآمدی بر قلمرو گستره دین از منظر استاد مطهری)»، قیسات، ش ۳۰-۳۱، ص ۱۳۳-۱۶۲.
۱۸. فرامرز قراملکی، احد (۱۳۷۶)، مبانی جهت‌گیری دعوت انبیا، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۹. فیدر، جان (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی اطلاعاتی، ترجمه علی راد باوه و عباس گیلوری، تهران: انتشارات کتابدار.
۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷)، الکافی، تهران: دارالکتب الإسلامیة.
۲۱. گولدنر، آلدین (۱۳۶۸)، بحران جامعه‌شناسی، ترجمه فریده ممتاز، تهران: شرکت سهامی انتشار، ص ۱۱۹.
۲۲. محسنی، منوچهر (۱۳۸۶)، جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی، تهران: انتشارات دیدار، ص ۱۸ و ۲۱.
۲۳. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۶)، آموزش عقاید، چاپ هفتم، تهران: انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی.
۲۴. _____ (۱۳۹۱)، پرسش‌ها و پاسخ‌ها، چاپ هشتم، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
۲۵. مطهری، مرتضی (۱۳۸۰)، اسلام و مقتضیات زمان، تهران: انتشارات صدرا، ص ۲۹۱.
۲۶. _____ (۱۳۸۱)، مجموعه آثار (۲)، مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی، تهران: انتشارات صدرا.
۲۷. _____ (۱۳۸۹)، مجموعه آثار (۱۰)، چاپ دوم، تهران: انتشارات صدرا.
۲۸. ملکی‌فر، عقیل (۱۳۸۵)، الفبای آینده‌پژوهی، تهران: انتشارات کرانه علم.
۲۹. وبستر، فرانک (۱۳۸۰)، نظریه‌های جامعه‌شناسی اطلاعاتی، ترجمه اسماعیل قدیمی، تهران: انتشارات قصیده‌سرا، ص ۲۰.
30. Franzen, Axel., Does the Internet Make us Lonely, *European sociological Review*, 16 (2000), 227-238, P229
31. Moor, James H., What is Computer Ethecs? , *Metaphilosophy*, 16 (1985), 266-275. P268
32. Norman. H. NIE, D. *Sunshine Hilly Gus Ir Society*, (www.itana society.com).
www.It society.org.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی